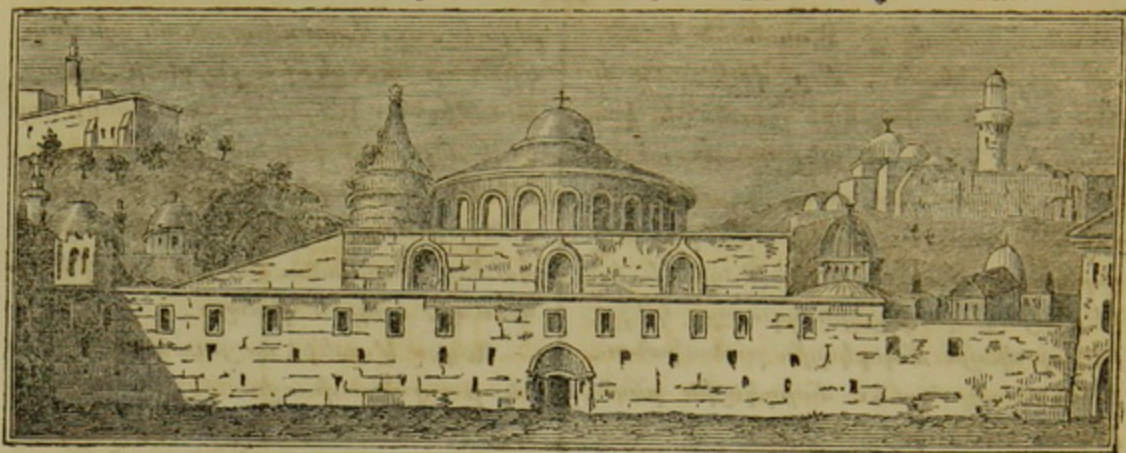

ՏԱՍՆԵՐՈՐԻ ՏԱՐԻ
ԹԻԻ 9.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ 30
1875.

ԱՂԳԱՅԻՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԵՒ ԳՐԱԳԻՏԱԿԱՆ

ԿՐԹԱՐԱՆ

ԱԻԵՏԱՐԱՆԱԿԱՆ ԲԱՆԻՑ

Դ Ա Ս Ե.

ԱՆՏԱՐԲԵՐՈՒԹԻՒՆ ԿՐԾՆԱԿԱՆ (*)

Ի՞նչ ասելու է այն անտարբերներ, որոնք, որք պատճառ կը բերեն իբր թէ ճշմարտութիւնն եւ ոչ մի աշխարհային կամ ժամանակակից օգուտ ունի. — Ոչ ինչ: Վասն զի սոյնպիսի ըսկըջան վերայ հիմնուած անտարբերութիւնն չստ է չստ մօտ է ափշու թեան և անասնութեան: Եթէ ճշմարտութիւնն, երկրիս վերայ տապ-

նապի եւ վտանգի առիթ իսկ լինէր այն մարդկանց համար, որք զայն կ'ուրանեն, եթէ սուտ իսկ լինէր Սուրբ Գրաց ասածն թէ՛ բարեպաշտութիւնն խոտածուներն ունի թէ՛ ներկայ և թէ՛ ապագայ կենաց համար, այնուամենայնիւ ակներեւ յայտնի է, որ մարմինն ոչ ինչ է հոգւոյ համեմատութեամբ, ժամանակն՝ յաւիտեանահանութեան, վասն զի մեր ճշմարիտ կեանքն Աստուծոյ մէջ ծած-

(*) Հարաւանութիւն և վերջ:

կուած է . վասն զի Աստուած է մի-
այն մեր սկիզբն , մեր վախճանն և
մեր էական նպատակի լրումն և կա-
տարածն : Եւ հետեւաբար ով որ
կը վճռէ տարիչ առանց Աստուծոյ և
առանց յուսոյ , այսպիսի աշխարհի մէջ ,
զոր վազն պիտի խաղառ թողու և ել-
նէ , այնպիսին ինքնին արտաքս կ'ելա-
նէ ոչ մի այն մարդկային բանականու-
թեան , այլ նա եւ մարդկային բնու-
թեան ամեն պոյժաններէն : Այսպիսի
անտարբերներուն որչափ որ ճմար-
տութիւն քարոզենք , պիտի մերժեն .
ուստի քիչ այս ծայրայեղ յիմարու-
թեան դատաստանն Աստուծոյ կը թու-
զուենք :

Թողի՞նք արդեօք այն անտարբեր-
ներուն վերայ , որք իրենց անտարբե-
րութիւնն իմաստութիւն համարած
են , պատճառելով թէ՛ մարդն կարող
չէ ճմարտութիւնն գտնել , Ի՞նչ խօ-
սինք , եղբարք , այսպիսեաց վերայ , ո-
րոյ թեթեւամտութիւնն կշտամբա-
նաց արժանի է , ինչպէս եւ առաջնոց
անասնական ափշութիւնն : Ի՞նչ կ'ու-
զեն ասել , ճմարտութիւնն անմատ-
չելի և անգտանելի քարոզելով , եթէ
ոչ կարծել , թէ Աստուած , որ առա-
տօրէն հոգացած է մեր մարմնաւոր
պիտոյքն , ամենեւին ինամբ չունի մեր
բարոյական պիտոյից համար : Փոխա-
նակ այսպիսի թշնամանքներ տեղադրու
Աստուծոյ դէմ , աւելի լաւ չը լինիր
ուղղակի ասել , որ մարդն չը ճանաչէր
ճմարտութիւնն . վասն զի չուղեր ճա-
նաչել , ոչ թէ ճմարտութիւնն է , որ
անմատոյց է , այլ մարդոյ կամքն է , որ
չուղեր մօռննալ : Մի՞թէ չեն տեսներ
եւ չեն գիտեր , որ հաստատումութեամբ
ճմարտութիւն որոնողն , ճըջ-
մարտութիւն որոնելով մեռնողն , ա-
ւելի մօտ է ճմարտութեան , աւելի
ճմարտութեան մէջ է , և աւելի սի-

րելի է յաչա Աստուծոյ , քան այն մար-
դըն , որ ամենեւին չ'որոնէր ճմար-
տութիւնն : Ի՞նչպէս չեն տեսներ , որ
եթէ մեր բուն վախճանն է ճմարտու-
թիւնն ժառանգել . ուրեմն նա , որ ան-
խոնջ ճմարտութիւն կ'որոնէ , իրեն
համար սահմանուած նպատակին կը
ծառայէ երկրիս վերայ :

Նոքա կ'ասեն , որ յուսահատուած
են . բայց որչափ աշխատեցան արդեօք ,
որչափ ժամանակ գործ դրին ճմար-
տութիւն որոնելու համար , Ի՞նչ ա-
ճապարանք . Ի՞նչ չուտափոյթ յուսա-
հատութիւն . Ի՞նչ վաղվադիտութիւն :
Նոքա կ'ասեն թէ . « Աշխարհս համա-
ձայն չէ ճմարտութեան հետ . ու-
րեմն չը կայ ճմարտութիւն : Սաստիկ
հաւատալն՝ սաստիկ հակասական հա-
մադրմներ ունի իրեն մէջ . ուրեմն ան-
կարելի է վստահիլ և ոչ մի համադրանք :

Ո՞չ ապաքէն , եթէ ականջ դնենք ,
պիտի ասեն նոքա՝ թէ աշխարհի մէջ
չատ բաներ կան , որք աւաջին անգամ
ոտոյգ կ'երեւին , բայց այնպէս չեն :
Ո՞չ ապաքէն մեծամեծ ճմարտութիւն-
ներն միշտ ընդդիմափոսներ ունեցած
են 'ի սկզբան : Ո՞չ ապաքէն , բարձրա-
գոյն կետէն նայելով , ճմարտութեան
միակ օրէնքն է ճանապարհ բանալ ի-
րեն համար հազարաւոր խոցնդոտնե-
րու մէջէն : Անտարբերներն կ'ընդու-
նին , որ այս այսպէս է և պատիւ կը
համարին օրն կարեւորութիւնն ըն-
դունիլ . բայց ի՞նչպէս , մի միայն ար-
տաքին գիտութեան և գիւտերու հա-
մար : Նոքա կը պարծին թէ որչափ
սուղ նստած են իրենց համազուգնեցն ,
քանի աշխատանք , քանի ջանք : Նոյս
համար ամեն կերպով անտարբէրու-
թիւնն անարգ է , բայց ոչ Կ'օրի նը-
կատմամբ : Նոքա կը ծաղրէին անշուշտ
եթէ մէկն ելնէր և ջանար յետ դար-
ձնել այն հետադուրութիւններէն , այն

որոնումներէն, որք իրենց բազմին կամ
ունայնասիրութեան կը վերաբերին :
Նաև խիստ վերացական և մթին գի-
տութեանց նկատմամբ նոքա դարձեալ
կը յուսան լոյս ստանալ, շատ անգամ
կը պարծին իսկ թէ ստացած են, մե-
ծաւ պնդութեամբ կը պաշտպանեն ի-
րենց հաւանական գիւտերն, և հաւա-
քաբանութեան սուսերով կը մտքաւորին
իրենց հակառակորդաց հետ: Բայց երբ
Արօնն կը ներկայանայ նոցա պարզ և
համեստ պատմութեան կերպարանաւ,
երբ սոյն Արօնի պատմութիւնն, ուսումն
ու պատուէրներն պարունակուած կը
տեսնուի մի փոքրիկ գրքի մէջ (Աւե-
տարանի) որոյ մեծութեամբ ուրիշ
մի գիրք անյագ հետաքրքրութեամբ
կը կարգանք մի օրուան մէջ. երբ սոյն
Գիրքն (Աւետարանն), որ բաց է ամե-
նուն առջեւ, լու կարգացուելու եւ
հասկացուելու համար ուրիշ բան չը
պահանջէր, բայց միայն արթուն խիղճ,
առողջ բանականութիւն, ուղիղ սիրտ
և ամփոփ միտք. երբ Արօնն որ և իցէ
գիտութենէ աւելի կարծատեւ պա-
րապմամբ եւ անկնձիւ ուսմամբ կը
տայ մեզ խաղաղութիւն հոգւոյ, սր-
բութիւն կենաց և յոյս ի մահուան.
երբ այսպէս կը ներկայանայ Քրիստոս
նէական Արօնն, բնդհակառակն ան-
տարբերներն կը գանգատեն, որ ամեն
ջանք ունայն է, ամեն յարատեւութիւն
անկարելի. կը գանգատեն և կ'ափսոս-
ան իրենց թանկագին վայրկեաններն
ի զուր գործադրելու համար, և աւանդ-
այն մարդն, որ մի ծաղիկ քննելու հա-
մար, մի ճանձի թուիչ վննելու համար,
մի պատկերի յատկագծեր գիտելու
համար երկար օրեր և զիշերներ կը զո-
հէ, այն մարդն սոսկալով յետ կը քա-
շուի Արօնի ուսմանըէն, իբրեւ մի ան-
մտուելի դժուարութենէ:

Երբ կը ականեմք թէ մարդիկ որ-

չափ սակաւ ժամանակ կը զոհեն եւ
դոյզն ուշադրութիւն կը դարձնեն Աւ-
րօնական ուսմանց և ճշմարտութեանց
համար կը սոսկամ. ոչ մի բանի վերայ
այնպէս թեթեւակի չը նայուիր, ինչ-
պէս Արօնի վերայ: Բայց մեր կշտամ
բանքն այս թեթեւութեան համար չէ
և անտարբերներու անտարբերութեան
բուն արմատն ևս այս թեթեւութեան
մէջ չէ: Կայ մի աւելի հաստատ հիմն
նոցա անտարբերութեան թէպէտ ան-
տարբերներն բացարձակ չեն տներ,
բայց պէտք է որ մի աւելի մեծ պատ-
ճառ ունենան Աւետարանէն հեռի մը-
նալու մասին: Արդեօք չոգիտեն իրենք
այս պատճառն, որ չեն յայտնէր. ոչ,
գիտեն և այն պատճառաւ չեն յայտ-
նէր: Արդեօք սխալ դատած են, որ չեն
յայտնէր. ոչ, այլ այն տղաքաւ չեն
յայտնէր, որ կասկած ունին թէ ճիշ-
մարիտ է: Անշուշտ բան մի նշմարած
են, յորմէ կը խուսեն և յետս կը մղուին:
Մի գուցէ, այն արեգակն, որ նոցա ա-
չոյց առջեւէն անցեր է, խուսելու ժա-
մանակ, նոցա քոյութեան կամ կենաց
վերայ լոյս մի ճառագայթած է, յորմէ
կը սոսկան նոքա: Բայց ոչ տպաբէն,
եղբարք, Աւետարանն է լուր և բար-
բառ աւետեաց, Աւետարանն է պատ-
գամ զթութեան և թողութեան, Աւ-
ետարանն է յայտարարութիւն ան-
հուն սիրոյ, որ կամի, ամեն մարդոյ
համար, անցեալն ներել, ներկայն մը-
խիթարել, ապագայն ապահովել, Աւ-
րոյնն վարանիլ հաւատալու մի այս-
պիսի առաւելագանց և անհուն բա-
րութեան վերայ. բայց այնու ամենայ-
նիւ, կը տեսնենք, որ Աւետարանն գր-
ուաւելու համար պատրաստուած է և
ոչ վախճանելու կամ տարամբժելու:
Արդ՝ այս սէրն, այս ներքաղութիւնն ու
թողութիւնն է, որ կը զարհուրեցնէ
անտարբերներն:

Այն օրէն ի վեր, որ Աւետարանն ձրի փրկութիւն կը քարոզէ, այս քարոզի, այս ձրի փրկութեան պարգեւն իւրաքանչիւր մարդոյ կենաց մէջ տագնապ կը պատճառէ, և տարբեր բնաւորութեանց համեմատ տարբեր օղորտութիւններ կ'անէ: Եթէ այն ժամուն կը հնչի մեր ականջին ձրի փրկութեան աւետիքն կամ Շնորհք բարբառն, ևրբ կշտամբուած ենք մեր խղճմտանքէն, յուսով կ'ընդունուի մեր հոգւոյ մէջ նոյն բարբառն, որ կը քաջալերէ զմեզ և կը մխիթարէ: Եթէ այն ժամուն կը հնչի, երբ անվրդով նստած ենք և մեծ վտահաւթիւն ունինք մեր անձնական արդարութեան վերայ, Շնորհքն իսկոյն կը բառնայ նոյն վտահաւթիւն, ինքն նորա տեղն գլորաւելլու համար: Փոխանակ ծոխացունելո՞ կը կողտպէ զմեզ, փոխանակ բարձրացնելո՞ կը խոնարհեցնէ և կը սկսի երեկեան արդարէն վաղուեան մեղուոր առնել: Նա, որ զինքն արդար կը կարծէր, ևրբ Շնորհքն կը ցօլանայ՝ կը զգայ, որ մեղաւոր է: Երբ Շնորհքն կը ճառագայթի մեր մէջ, կը բառնայ մեր կարծեցիկ աղատութիւնն, որ գերութենէ վրտ էր, կը յեղաշրջէ մեր ընթացքն եւ կը կապէ Աստուծոյ հետ այնպիսի եղանակաւ, որ այլեւս մեզ չենք պատկանիր: Շնորհքն մի սուրբ բռնութեամբ կ'ընկրկէ զմեզ դէպ ի իւր օրէնքն, գթութեան և թողութեան ճանապարհաւ: Շնորհքն աշխարհէն կը իյէ զմեզ՝ Աստուծոյ հետ կապելու համար: Միով բանիւ, Շնորհքն իրատ սուկալի հարուած կը տայ մեր հպտրտութեանն ու ինքնասիրութեանն: Հոգին այսպէս կը դատէ առաջին նայուածքով, բայց սոյն առաջին նայուածքին երկրորդն այն ժամանակ կը յաջորդէ, երբ անվրդպէս կը բռնադատուի առ այն շնորհիւն Աստուծոյ, կամ այնպիսի մի

պարագայիւ, զոր Աստուած կը տնօրինէ գթութեամբ: Դատ ճշմարիտ է, որ մարդկանց մեծ մասին համար, Աւետարանն (Աւետեաց լուրն) սոսկման տպուորութիւն կ'անէ: Սոյն սոսկումն, որ անորոշ է և հազիւ նշմարելի, այն ժամանակ միայն բացորոշ կը ճանաչուի, երբ մի աւելի ճիշդ հայացք կը գայ լուսաւորել նոյն տպաւորութիւնն: Կան շատերն, որք առաջին նայուածքով կը սկսին առել: Կան այլք, որք տպաւորութեան հարեւանցի տեսութենէն խրաչելով՝ իսկոյն յետ կը գառնան, կը խառնեն երկրորդ տեսութենէ, միւսանգամ ամենեւին չեն մտածեր, և այնուհետեւ աւելի ևս կը խորասուզին աշխարհային վայելելութեանց մէջ, անդորր բոլորովին, թէպէտ և յղացած ապագայ թախծութեան սեւմով, կը դառն ինքնին ի դասս անտարբերաց:

Այսպէս է ահա անտարբերութեւ բնասրահան նկարագիրն, նոքա չին առեր Կրօնն, բայց տեսելութեան սոհմանին այնչափ մօտ են, որ բաժանարար միջոյն հազիւ թէ կը նշմարուի: Իւրաքանչիւր կրօնական անտարբեր՝ թշնամութե գրօշ մի կերպատս մի ունի, և դիպող առթի կը ստրասէ, որ ծալքը բանայ և պարզէ: Ճշմարտութիւնն, որ ասոց. «Այժմ իմ թագաւորութիւնն այս աշխարհէն չէ» հասկացուց, որ իւր թագաւորութիւնն մի օր այս աշխարհէն պիտի լինի: Ճշմարտութիւնն, ուր որ կ'երեւի, միշտ կը ձգտի գաղափարէն փոխիլ ի դործ: Պէտք է որ գաղափարներն կերպարանափոխէ և պէտք է որ գործքերուն վերայ իւր կերպարանքն ու պատկերն դրօշմէ: Այն ժամանակ անտարբերն իրական գործերով պաշարուած տեսնելով զինքն՝ կը շարժի, կը զրգռի իւր անտարբերութեան մէջ: Ի զուր էր, որ կամէր չեղբ լինիլ, ճշմարտութիւնն,

որ չեզոքութիւն չը սիրէր, յաստարէզ
կը կուէ զանտարբերն և կը ստիպէ ի
պատերազմ անընդհատ թշնամութե,
աննիրհ ատելութեան: Գողցես կ'ասէ
Ճշմարտութիւնն. « Ո՛վ անտարբեր
ներ, եղէք, ինչ որ կամիք, կացէք ինչ
պէս կամիք, բայց իմացէք, որ աշխարհն
պիտի փոփոխեմ ձեր շուրջն: Այն սրբ
աւերն, որ ձեզ կը պատկանէին առհա-
տարակօ, յետո քը պահանջեմ: Այն
կարգադրութիւններն, այն հաստա-
տութիւններն, որք պիտի շփոթեն ըզ-
ձեզ, ինձ պէտք են: Այն վերանորո-
գութիւնն, որ ձեզ համար տագնապ է
և նեղարտութիւն, ինձ համար խիստ
կարեւոր է և երբեք ձեռքէս պիտի չը
թողում: Այն ազազակն, որ ձեր ան-
դորրութիւնն կը վրդովէ, խիստ պի-
տանի է իմ նպատակին: Գուք չէք կա-
միր փոփոխիլ թող այդպէս լինի. բայց
ահա ամենայն ինչ կը փոփոխի ձեր շուրջն:
Գուք չընպատուած էք այնպիսի իրու-
ղութեամբք, որք երբեք պիտի չը հա-
մաձայնին, չը դաշնաւորին ձեզ հետ,
մինչև որ դուք ինքնին չը համաձայնիք և
դաշնաւորիք նոցա հետո: Պէտք է, եղ-
բայրք, պէտք է մի անգամ որոշել, երբ
ճշմարտութիւնն տեսականէն գործնա-
կան կը դառնայ, նորա հետ կապուած
դաշն, ինքնին կը լուծուի և կեղծանի:
Պաղատարին կամ տեսականին համար
էր, որ անտարբեր էին, գործնականին
համար անտարբերութենէն աւելի
պիտի լինին:

Ճշմարտութիւնն ձեզ դարան լու-
րած չէ, բայց դարան մի կայ, յորմէ
պիտի չը կարենաք խուսափիլ: Պի-
ղատոսի օրինակն ցոյց կը տայ ձեզ թէ
ի՞նչ է սոյն դարանն, սոյն որոգայթն:
Երբ կ'իմանայ Պիղատոս, որ Յիսուս
Քրիստոս աշխարհ եկած է միայն ճշ-
մարտութեանն վկայելու համար, կեղ-
նէ գեղի Հրէաներն և կասէ. « Ես և

ոչ մի ինչ պատճառս գտանեմ ի'նմանոյ:
Եւ արդարեւ ի՞նչ պատճառ, ի՞նչ յան-
ցանք կարող էր գտնել նորա մէջ:
Ի՞նչ վնաս կամ ի՞նչ չարիք կարող է
հասուցանել աշխարհին մի երազագէտ
Յիսուս երազագէտ կամ ցնորախոս կ'ե-
րեւէր Պիղատոսի աչքին: Պիղատոս-
ներն կամ անտարբերներն այնպէս կը
կարծեցնեն, որ ամեն ին իրենց անձնու-
կան շահն չեն մտածեր, և սորա հա-
մար շուտով իրենց ձեռքերն կը լուա-
նան և յետ կը քաշուին: Բայց այնպէս
չէ՛ բնաւ, սոքա մի ճարպիկ դասա-
կարք են, որոնք դիպող ժամէն իրենց
օգուտն քաղել խիստ լաւ գիտեն:
Գործուցէք աւետարանական պատ-
մութեան թերթն և կարգադրէք յա-
ջորդ դուխն. « Յայնժամ աւ Պիղա-
տոս զՅիսուս, և գտն եհարոյ. Եւ քա-
նի մի տող յետոյ, « Ասէ ցնոսա Պի-
ղատոս. Ասէք զգա ի ձեզ, և ձեզն
հանէք ի Խաչ, զի ես ի դմա վնաս
ինչ ոչ գտանեմոյ: Կը սխալիս, Պիղա-
տոս, սուտ կը խօսիս, դու որ և իցէ
յանցանք գտար սոյն մարդոյ մէջ եւ
այս է յանցանքն, որ զինքն վկայ կան-
ուանէ ճշմարտութեան, այն ճշմար-
տութեան, որ քեզ համար ոչինչ է:
Բարոյականութիւնն, իրաւունքն, հա-
սարակոց շահն, աննշան բաներ չեն.
և եթէ Յիսուս սոցա համար վկայէր
այն իմաստով, ինչպէս դու կը հասկա-
նաս, թերեւս պաշտպանէիր: Բայց
այժմ ի՞նչ հարկ կայ անձգ վտանգի
մատնել, և այն մարդն պաշտպանել,
որ ճշմարտութեանն կը վկայէ, ճշմար-
տութեանն, որ ոչինչ է քեզ համար:
Եթէ սոյն երազագէտն սպանուի, դու
պիտի վշտանաս, բայց և այնպէս ի՞նչ
հարկ կայ վտանգի ենթարկուիլ եւ
րազախսութիւն կամ ցնորք պաշտպա-
նելու համար: Գու ի՞նչ մեղաւոր ես,
Յիսուս ինքն խնդրեց և ինքն դտաւ

իւր պատիժն, դու հեռացիր, չուտով հեռացիր, որ նորա վիճակին չը հանգիարիս :

Թէեւ անկողմնասէր կը ձեւանան անտարբերներն, եղբարք, թէեւ յարգել կը կարծեն այլոց անկեղծ համազումներն, բայց վարագուրուած վատակամութի մի կայ, որ պատրաստ է իսկոյն հեղանիլ այն մարդուն վերայ, որ կը գայ նոր գաղափար քարոզել, աշխարհի անգործութիւնն վրդովել և կամ աշխարհի շարժումներուն ուրիշ ընթացք մի տալ : Ով որ սակաւ արժէք կը տայ ճշմարտութութեան, սակաւ արժէք կը տայ նաեւ զայն որոնողներուն : Եւ ճշմարտութիւնն չը հասկանալէն մինչեւ զայն պարտաւերն և եպտերելն մի քայլ միայն անջրպետ կայ : Եթէ նիւթական դպրն շահ նշմարեն անտարբերներն, կը տեսնես իսկոյն որ ամեն վտանգ յանձն կ'առնուն կրօնական գաղափարի ներկայացուցիչներու համար : Համակրութեան եւ սիրոյ պակասութեան գիմագրող սկզբունք չը կայ, տեսականապէս կարծեաց ազատութեան ամենէն նպաստաւոր անտարբերն իսկոյն կրնաի պաշտպանել այն մարդիկն, որք նորա կարծիքով, ամեն բան լու պիտի գործէին թէ իրենց և թէ բոլոր աշխարհի համար, եթէ հանգիստ մնային : Թող շարունակեն նոքա իրենց ճանապարհն, թող զօրաւոր լինին նոքա, և ահա կը պաշտպանուին : Յաղթողին օգնութեան գիմեն համաշխարհական իմաստութիւնն է : Աւելի զարմանալին այն է, որ եւր հալածեալ կարծիքն կը յաղթանակէ և ազգային պաշտաման հիմն կը դառնայ, անտարբերն իսկոյն այն կողմն կ'անցնի, առ երեսս հաղորդակից լինելով հաւատոյ բոլոր արտաքին արաբողութեանց, որոց ի ներքուստ չը հաւատար : Որովհետեւ իւր բոլոր կրօն-

քրն է սէր հանգստութեան, ուստի կեղծաւորութիւնն եւս իւր պաշտած գրութիւնն է : Պաշտպանել իւր իրաւունքն բանի մի չհաւատալով, կը նշանակէ արդէն բանի մի հաւատալ : Այսու կը յարգուի արդեօք ճշմարտութիւնն : Եւ անտարբերն կ'ասէ, « Զի՞նչ է ճշմարտութիւնն », կեղծաւորելով որպէս թէ կամի ճանաչել ճշմարտութիւնն : Ուրեմն կեղծաւորութիւնն է լրումն անտարբերութեան, թէեւ ուղղակի կեղծաւորութիւն չեն անուաներ, այլ ուրիշ զարգարուն առնուն կը տան, կամ զիջող-ի-ն կանուանեն, կամ յարմար-ն, կամ զհեղող-ի-ն յօգուտ խաղաղութեան : Վիկիստիաներէն մին ասած է, մարդիկ մեր մասնութեամբ միայն զբաղած կ'երեւին, բայց հասարակութեան հետ կապուած են : Անտարբերքն են եւս արարողութեանց ժամանակ կրօնասէր կը ձեւանան, բայց սրտով ուրիշ բանի հետ կապուած են :

Ար տեսնէք ահա, թէ ի՞նչ տարբերներէ բաղկացած է անտարբերութիւնն, մի կողմէն անզգայութիւն, վայրագութիւն, միւս կողմէն թեթեւամտութիւն, անբարեմտութիւն, անձնասիրութիւն և կեղծաւորութիւն : Զարմանալի արդեօք, ոչ երբէք, վասն զի գիտենք արդէն, որ անտարբերութիւնն է ուրացութիւն ամենայն բարոյական սկզբան :

Ճշմարտութիւնն եւ առաքինութիւնն, զոր կուզեն բաժանել, սիրգբունքով մի և նոյն բանն են : Առաքինութիւնն, որ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ Արարչի հետ ունեցած մեր ճշմարիտ յարաբերութեանց իրադործութիւնն, առաքինութիւնն ինքնին կենթադրէ արդէն գիտութիւն սոյն յարաբերութեանց : Անշուշտ գիտէ նա, որ կը գործէ : Մարդն իւր գոյութեան վախ-

Ճանին կամ վերջին նպատակին հասնելու համար՝ պէտք է որ ճանաչէ նոյն վսխճան ու նպատակն, և այս պատճառաւ պէտք է ուրիմն, որ ճանաչէ զԱստուած : Եթէ իղենք այն կենդանի կոպն, որով առաքինութիւնն միացած է ճշմարտութեան հետ և նուազ կ'ոռոպուի, կ'ուռճանայ և կը սընանի, այնուհետեւ առաքինութիւնն կը մնայ լոկ բարոյական բնազդումն, դիւրին առ ՚ի եղծանիլ, կը մնայ լոկ անկերպարան աւանդութիւն, որ լուծուելով և խառնուելով ապակուհեալ սրտի խորհրդոց հետ՝ կ'անհամի, կ'այլապուծնի, եւ կ'ոչնչանայ : Բայց յայսմանէ, անտարբերութիւնն ինքնին իսկ, առանց որ և իյէ բաղադրութեան, արդէն յայտնի նշան է ապականութեան և վատթարութեան հոգւոյ : Ասորիք չը կայ, որ քանի մի անկումներէ և երկար ապականութենէ զինի միայն մարդկային հոգին անտարբերութեան վիճակին կը հասնի, յորում ոչ միայն չը սիրեր զԱստուած, ոչ միայն չ'երկնչիր Աստուծմէ, այլ և ոչ կը մտածէ այն մասին : Անտարբերութիւնն հոգւոյ մէջ հիւանդութիւն չէ, այլ կենդանի մահ : Մի ժողովուրդ եթէ անտարբեր է, անտարբերութիւնն նորա ազգային մահն է :

Սոյն հորիզոնին վերայ, մի ամբողջ ժողովրդեան կենաց մէջ, նկատելու և զննելու է անտարբերութիւնն, որպէս զի լաւ հասկացուի թէ ինչ է անտարբերութիւնն : Կան սկզբունքներ, որք իրենեց բովանդակ բնութիւնն յայտնելու և բոլոր ազգեցութիւնն տարածելու համար ժամանակի կը կարօտին : Բայց ստական կամ ուրացական սկզբունքն մանաւանդ փորձոտութիւն ունի միայեալ անհատներու բաղմութեան մէջ քննուելու : Մի անտարբեր մարդն կամ անհատն այնքան դայթակ-

զեցուցիչ երեւոյթ չունի դիւրողի համար : Բայց ինչքան սոսկալի է, երբ մի ամբողջ ժողովուրդ անաարբեր է, ինչքան ահռելի է այն ընկերութիւնն, յորմէ հեռացած է Աստուած : Եթէ կրօնական զգացմունք չը կայ, ուրիշ ինչ աւելի զօրաւոր զգացմունք կայ, որ կարողանայ սոյն ժողովրդէն, սոյն ընկերութենէն մի իրական և կենդանի միութիւն կազմել :

Բնազդումն, սիրոյ բնական յոժարութիւնքն կարող են թերեւս շատ թուլութեանց առաջն տռնուլ և անհատական յարաբերութիւններն պահպանել : Սակայն մի ժողովրդեան կամ ազգի ազգայնութեան գոյութիւնն պահպանելու համար միակ և ամենահըզօր միջոցն է կրօնական զգացումն : Ազգայնութիւնքն այն շտիտով միայն տեւականութիւն ունին, որ չտիտով որ կրօնական զգացումն ունին : Երբ կրօնական զգացումն կը սպառի և անտարբերութիւնն կը թիրէ, ամեն միութիւն, ամեն ճշմարիտ յարաբերութիւն կը քակտի և ազգայնութիւնն կը քայքայի և կը կործանի : Եթէ կամիք, որ հասարակաց յարաբերութիւնքն հիմնուած լինին ոչ թէ պուածի, այլ օրինաւոր հիման վերայ, եթէ կամիք, որ ոգեւորուած լինին ոչ թէ կրից գողգոթ շարժմամբ կամ պարագայից բռնի մղմամբ, այլ իբրեւ առողջ մարմին՝ առողջ եւ մաքուր տրեամբ, այս ազգեցութիւնն, այս բարիքն միայն կրօնքէն կարող էք սպասել : Ժողովուրդն կամ ընկերականութիւնն առանց կրօնի՝ անհոգի մարմին է : Ամեն օրէնսդիրք զգացած են այս բանն, ամենքն նկատած են, որ սուրբ բաներն յարգեւելն կեանք է, իսկ ամբարշտութիւնն մահ է քաղաքական կարգաց և հաստատութեանց : Ամենքեան զգացած են, որ քաղաք հիմնել առանց

կրօնի՝ կը նշանակէ ձեռնարկել շինութեան ի վերայ օգոյ : Թող ներու ի ասել, որ ընկերականութեան վերին կարգերու մէջ հասարակային առաքինութիւնքն կը անանին իրենց հիւթով, իրենց պորձունէութեամբ, իրենց խառնապուտ փառքով, բայց այսպէս չէ ընկերականութեան օտորին կարգաց համար : Ժողովրդեան բաղմամբանութեան ընկերական ճշմարիտ ոգին՝ կը բօնական ոգին է : Աստուած միայն կարող է օգնել խեղճ Ժողովրդին՝ զինքն քաղաքացի զգալու : Այն բաղմութիւնքն, որք կը ծանաչեն ՂԱտուած, բայց ընաւ չեն հասկնար մեր քաղաքական գրութեանց և նաև բարոյականի վերացականութիւններն, այն բաղմութիւնքն Աստուծոյ անունէն զտո՝ ուրիշ մի բաւ չը գիտեն որ կարենայ գիրքնք հիմնովին միացնել : Առանց Աստուծոյ նքատ ոչ պարտք կը ծանաչեն, ոչ պարտաւորութիւնք : Երբ կրօնական հաւատն խոյս կը տայ, իրեն հետ կը տանի բարոյական հաւատն ևս : Երգումներն այլ եւս երկիւղ չեն աղգեր, դործքերն միայն իրենց յաջողութիւնէն կը դատուին և ոչ էական բարութենէն, աղատութիւնն այնուհետեւ ոչ այլ ինչ է, եթէ ոչ անձնոր կամաց հետեւողութիւն, եթէ ոչ կահոնաւորեալ անվտանգութիւն և երականութեան կամ անձնասիրութեան սրբագործութիւն : Հասարակաց աղէտներն առանց արժանաւորութեան են և առանց միտթարութեան : Միով բանիւ, երբ կրօնական համոզումներ չը կան, հասարակութիւնն կը ցամքի, կը չորանայ և կամաց կամաց կը փաշտանայ, եւ յեղափոխութիւնքն, յորս հաւատացեալ ժողովուրդներն երբեմն կը միան և կամրացնեն իրենց թախներն, բոլորովին մահառիթ կը լինին անհաւատ ժողովրդոց համար :

Անտարբերն, վերաբերութեամբ առ մարդիկ, անտարբեր գրութեան մէջ է արդեօք : Զիշ կը թողում պատասանել, եղբայր : Նորա գրութիւնն անտարբեր է արդեօք վերաբերութեամբ առ Աստուած : Այսպիսի խօսելէն և ասելէն զինի, այս հարցումն թերեւս շատ աւելորդ կերեւի : Ի՞նչ պէս կարող ենք ենթադրել արդարեւ, թէ այն մարդկանց ընթացքն, որք ոչ ճշմարտութիւնն սիրած են և ոչ նորա պաշտպանքն, կարող է յաջա Աստուծոյ անտարբեր ընթացք համարուիլ : Այս դատն Աստուծոյ կը վերաբերի, այն դատին կամ ճշմարտութեան ծառայել, կը նշանակէ Աստուծոյ ծառայել, ճշմարտութենէ զատուիլ՝ կը նշանակէ Աստուծմէ զատուիլ, Աստուծմէ հեռանալ : Յիմարութիւն, կատարեալ յիմարութիւն կը լինի կարծել, թէ այն անտարբերութեան մօտ դարձեալ Աստուծոյ փառաց վերաբերեալ բան մնացած է : Ոչ ապաքէն Աստուած լրիւ բովանդակուած է այն ճշմարտութեան մէջ, զոր կ'արհամարհեն : Եւ քանի որ այս այսպէս է, եթէ կամենան յարգ և պատիւ մատուցանել Աստուծոյ, պարտք հատուցանել, ոչ ապաքէն կը նշանակէ յետս ընդ կըլունին դառնալ և համոզումներ խառնովանիլ և ընդունիլ, մինչդեռ յայտարարեցին որ անհնարին է որ և իցէ համոզումն : Այսպիսի մի ընթացք, կամ նորէն արտային և առ երեսս կը լինի, զոր անտարբերի կեղծաւոր յատկութեանն վերագրեցիմք, կամ կը լինի ներքին և հաստատուեն, որով կիմացուի թէ անտարբերն կը փոխ և կը թողու իւր բնաւորութիւնն : Ար նշանակէ թէ՝ անտարբերն կանոնաւորութեան մէջ կը մանէ և եթէ զգոյ որ հարկ է պարտք հատուցանել Աստուծոյ, անշուշտ կը զգոյ, որ առաջին

և ամենադիւստր սրտաքննէ հետեւիլ
և խնդրել զԱստուած ճանաչելու : Ու
նայն է կարծել թէ ճշմարտութիւն և
Աստուած բաժան են իրարմէ : ունայն
է կարծել թէ առ Աստուած և առ
ճշմարտութիւն ունեցած պարտաւո-
րութիւններն իրարմէ տարբեր են :
Անտարբերութիւն առ ճշմարտու-
թիւնն, յանտարբերութիւն է առ Աս-
տուած իսկ : Վասն զի մի կողմէն կու-
րանայ ճանաչել զԱստուած, միւս կող-
ման կը յօժարի սիրել, զոր Աստուած
կը սիրէ, պաշտպանել, զոր Աստուած
կը պաշտպանէ, ընտրել, զոր Աստ-
ուած նախապատիւ կը համարի :

Այոցէք մտքդ դատաստանի աթոռոյն
առջեւ : Նայեցէք, զննեցէք, Աւետա-
բանի լուծով, վերջին աւուր տեսարա-
նքն Խ^ոհ կը տեսնէք : Գերադոյն գա-
տաւորի աջ կողմն՝ իւր բարեկամներն,
իսկ ՚ի ձախակողմն՝ իւր թշնամիքն :
Ո՛ւր են անտարբերներն : Միջին կայրդ
մի կը կազմեն նոքա արդեօք : Ո՛չ, վա-
սնն զի միջին կարգ չերեւիր : Անհետա-
ցած են արդեօք Աստուծոյ տիեզեր-
քէն, իբրեւ թէ տեղի չ'է գտնուած
իրենց համար : Ո՛չ, անհաւատալի է
այս : Պէտք է ուրեմն որոնել անտա-
րբերներն կամ Աստուծոյ բարեկամաց՝
կամ թշնամեաց մէջ : Բարեկամաց մէջ
արդեօք, — Բայց ո՛չ ապաքէն ասած է
Աստուած՝ թէ նոքա միայն պիտի մըտ-
նեն երկնից արքայութիւնն, որոնք իւր
կամքն կատարած են երկրիս վերայ,
իսկ անտարբերներն ո՛չ միայն չեն կա-
տարած Աստուծոյ կամքն, այլ և ո՛չ
դոյզն ինչ աշխատած են զԱստուած ճա-
նաչել : Աստուած ասած է՝ պէտք է
վերստին ծնանիլ՝ արքայութիւնն մըտ-
նելու համար : իսկ անտարբերներն ի-
րենց բոլոր կեանքն անցուցած են հին
մարդոյ անմարդու խանձարուբքին մէջ :
Նոքա յօժ սրութեամբ և կամովին մը-

նայած են սոյն խանձարուբքին մէջ և
գոնէ միափայտով կամ բղձիւ անգամ
նոր մարդ եղած չ'են : Նոքա գոնէ
ճշմարտութեան սիրով կամ ցանկու-
թեամբ ճշմարտութեան պատկանած
չ'են : Եւ ո՛չ թէ միայն խորտակած չ'են
մոլորութեան և մեղաց ամօթալի չոր-
թայն, այլ զգացած անգամ չ'են զայն :
Աստուած նախանձոտ Աստուած է :
չեղբորութիւնն իսկ իրեն թշնամանք կը
համարի Աստուած, վասն զի Աստուած
մեր բոլոր սիրտն կուզէ, նա թերի բան
կարող չ'է ուզել : Աստուած թշնամա-
նած կը համարի զինքն ո՛չ միայն այն
անգոր և ծաղրելի ատելութեան, ու
բով զինքն կ'ատեն, այլ և այն սէրէն,
զոր իրեն կը զանան : Եւ սակայն ան-
տարբերներն ամենեւին սիրած չ'են
զԱստուած, այլ սիրած են ինչ որ նա
կ'ատէ, նոքա պատուած չ'են զԱստ-
ուած և ո՛չ իրենց ատելութեամբ, այլ
միայն արժանի դատած են իրենց ար-
համարհանաց, այսինքն ատելու ան-
գամ արժանի համարած չ'են :

Վասն զի, եղբայրք, ատելութիւնն
որչապի որ ստոկալի է, դարձեալ ան-
տարբերութեանէն լաւ է : Ատելն դու-
ծէ մի խոտտոլանութիւն է, որ նոքա
Աւետարանաւ ճանաչած են այն ճրջ
մարտութիւններն, որք կը գտտապարտեն
և կը վիրաւորեն : Այս մի օտարոտի,
բայց վաւերական եղանակ է խաղա-
ղութեան պատգամի ընդունելութիւն
ծանուցանելու համար : Կը նշանակէ
որ պատգամն քարոզուած է, աւետիքն
հնչուած է : Այս մի սկիզբն է իմացա-
կանութեան, որուն կարող է հետեւիլ
աւելի կատարեալ իմացականութիւնն :
Ատելութիւնն շատ անգամ սիրոյ յա-
ռաջաբանն եղած է, երբ հոգին ամե-
նայն քաջութեամբ համբերած է հան-
դիսական ճգնաժամին : Իսկ անտա-
րբերութիւնն, որ նշանէ մարդոյ և Աս-

տուժոյ մէջ եղած ամենամեծ հեռաւորութեան, անտարբերութիւնն վերջին դարհուրելի թշնամանքն է առ Աստուած: Մի սպուկինիք ուրեմն ձեր անտարբերութեանն, ո՞վ անտարբերներ, եւ մի ասէք թէ ձեր չեղորութիւնն զձեզ կը պաշտպանէ: Իմացէք որ այդ երկշտու և թուլամորթ պատերազմն կը կորուսանէ զձեզ: Եւէք այդ անանուն գիրքէն, այդ անորիշ վիճակէն: Եղէք, ինչ որ էք իսկապէս: Անցէք այն դասն, ուր պիտի դասուիք առաջի Աստուծոյ: Եւ եթէ կարող չէք բարեկամ լինիլ, գէթ թշնամի եղէք:

Այս փափաքն ունին ամենքն, որոնք զձեզ կը սիրեն և ձեր վերայ կը գթան: Մի կարծէք բնաւ թէ հաշոյք կը դրան ձեր անտարբերութենէն. մի կարծէք բնաւ թէ բարեկամութիւն կը համարին ձեր անտարբերութիւնն, քաւ լիցի. նորա այն ժամանակ սուշի պիտի գգան թէ մօտեցած են ձեզ. երբ դուք աւելի հեռացած կարծէք զձեզ, Նորա պիտի յուսան, որ ձեր մարմնոյ մէջ ցցուած նեւն, զոր թեւէն վիրաւորուած թռչունի նման, պիտի կրէք այնուհետեւ, ուր որ երթաք, այն նեւն պիտի ստիպէ զձեզ ձեր հպարտութեան բարձրութենէն:

Իջանիլ և խոնարհիլ նորա առջեւ, որ այն նեւն ցցած է ձեր մարմնոյն մէջ և որ միայն կարող է զայն հանել Մինչ ի թշնամութիւն եւ յատելութիւն բարձրացած անտարբերն՝ այլ ևս կարող չէ վերստին անտարբերութեան մէջ ընկնիլ: Մի քայլ միայն կայ նորա համար, այն է սիրել: Բազմացէք ուրեմն անտարբերներու մէջ, ո՞վ թշնամիք ճշմարտութեան, այսինքն ո՞վ ճշմարտութենէ հարուածեալ սրտեր, ո՞վ թշուառութենէ և մեղքէ յաղթեալ սրտեր, ո՞վ բեկեալ սրտեր, որոց մէջ երկնային հոգւոյ դործն սկսուած է և պիտի շարունակուի թերեւս. ո՞վ վերաւոր սրտեր, դուք որ յարուցիք ընդդէմ Աստուծոյ այն խորհրդաւոր պառերազմն, ուր յաղթութեան դափնին պարտելոյն ճակտի համար պահուած է: Եւ իցէ թէ ձեր պարտութեամբ անտարբերութե՞ դատարարներն լուսաւորելէն զինի՞ կարողանայիք ձեր զլմամբ եւ դարձիւ եւս բազմացնել զդասս բարեկամայն Աստուծոյ, Յիսուսի Քրիստոսի, ճշմարտութեան: Երանի՛ աւուրն և ժամուն, յորում անտարբերութիւնն տեղի կը տայ և կը տիրէ ժողովրդեան մէջ քաղց եւ ծարաւ ճշմարտութեանն Աստուծոյ: